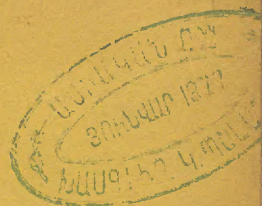

ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԳԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱՍԻԱԿԱՆ ԷՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՏՆՕՐԷՆՈՒԹԵԱՄԲ 3. 3 ՊԱՐՈՆԵԱՆԻ

Ա. ՏԱՐԻ 1883 ՕԳՈՍ.

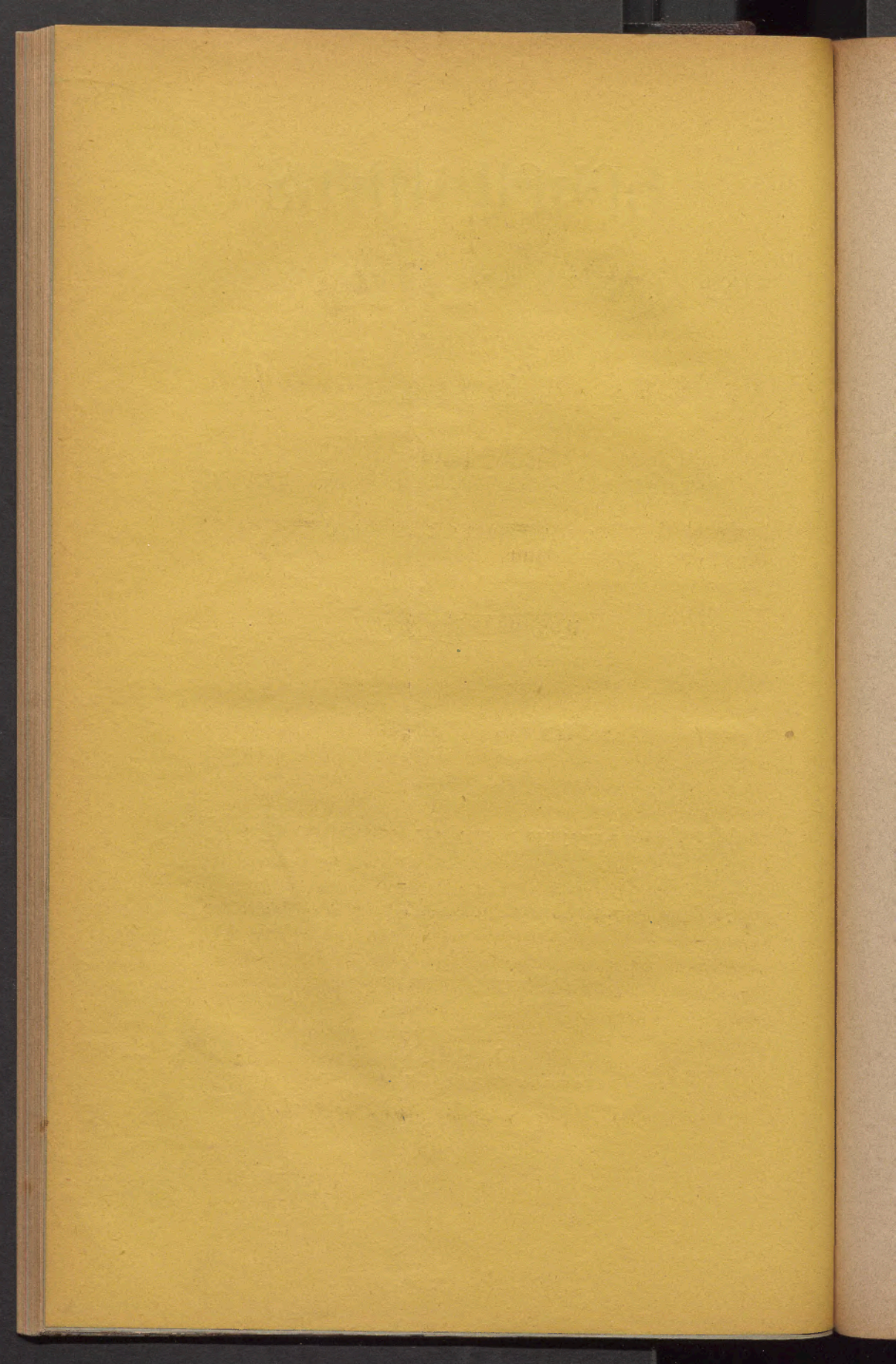
ԲՈՎԱՆԳԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ծննդաբերություն	ՏՕԲԹ. Տ. ՔԱԲԱՄԱՃԵԱՆ
Պատմություն Ռուսաց վանականության	ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԵԳԵԱՆՑ
Օրենսդրություն և Տանկաստան	ՊՕՂՈՍ Գ. ՔԷՐԷՍԷՃԵԱՆ
Հայկական գեղունիքներ	ԱՍՕՂԻԿ
Հարստություն և բնական ինչք	ՊԱՂՏԻԿ ՆԵՎԼՐՈՒԶ

Կ. ՊՈՂԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1883

ՅԵՐԱՐԱԳՈՒՆՏ

ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ԱՄՍԵԱՅ

Ա. Տարի

Օգոստոս 1883.

Թիւ 8

ԾՆՆԴԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆ

(Շարունակութիւն է. թիւն)

Կնոջ ջղային դրութեան վրայ յղութեան ունեցած մեծ ազդեցութիւնն ուրիշ տարօրինակ երեւոյթներով ալ կը յայտնուի. զորօրինակ, այս ինչ կլինն յղութեան մէջ յանկարծ կը գլուխ եւ կ'ատէ այն մարդն, որ մինչեւ այն ժամանակ իւր սիրելի եւ անբաժան բարեկամն եղած էր. չուզէր այլ եւս նստիլ այն տան մէջ, ուր ուրախ զուարթ կեանք անցունել սովորած էր. մի ուրիշն չ'ուզէր ուտել, ո՛չ խօս տեսնել այն կերակուրն, զոր յղի չ'եղած միջոցին կը նախընտրէր իրր համեղագոյն. ուրիշ մ'ալ տարօրինակ եւ անհեթեթ ակտրժակով կարծես իւր համազամ խորտիկ կը փնտռէ եւ կ'ուտէ այն տեսակ բաներ, որք երբէք կերակուր չ'են կրնար ըլլալ, ինչպէս պատերն քերել քերթել գաճ կամ կաւիճ ուտելու համար. աճառ, ածուխ մինչեւ խօս աղտեղի գարշահոտ բաներ ուտելու անդիմադրելի բաղձանք մ'զգալ:

Այն ինչ կլինն, բոլոր յղութեան ընթացքին մէջ տխրու-

թեամբ կը համակուի, մեղամաղծութիւնը՝ ծայր աստիճանի հասած՝ սեաւ գաղափարներով իւր միտքը կը սլաշարէ, երեւակայութիւնը կը խանգարէ, այնպէս որ վախն ու կասկածը հետզհետէ աճելով, յղութեան վերջերն, քանի՜ ծնընդարերութեան ժամանակն մօտենայ, այնչափ մահուան երկիւղն կը գրաւէ զնոս. կը կարծէ թէ՝ այս ճգնաժամին չը պիտի կրնայ դէմ դնել, իւր սիրելիներէն պիտի բաժնուի, հետեւաբար կը հառաչէ, իւր կորուստն կ'արտասուէ, եւ զինքը վստահացնելու համար իւրայնոց բոլոր ճիգերն ու յորդորներն ապարդիւն կը մնան մինչեւ այն օր, յորում ծննդաբերութիւնն կատարուելով անմիջապէս տիրութիւնն կը փարատի: Երբեմն ջղային դրութեան վրայ եղած ազդեցութիւնն աստիճան մ'ալ յառաջ երթալով, գողութեան, սպանութեան եւ այլ մենամուլութիւնք (monomanie) կը ծագին, զորս վերն յիշեցինք արդէն եւ ըսինք թէ՞ բացառիկ իրողութիւններ լինելով, հաւանականաբար սլառահէլի վրտանքներու եւ անտեղութեանց առաջն առնլու համար հարկ կը լինի բացառիկ միջոցներ գործածել. սակայն կը կրկնեմք որ ընդհանրապէս յղութեան մէջ տեսնուած փափաքներն կամ խղճերն անվնաս են եւ չ'ունին որ եւ է ծանր հետեւանք, որով ծայրացեղ միջոցներու դիմելու հարկ չի մնար: Զի մոռնանք նաեւ ըսելու թէ՝ սխալ է կարծել որ, ամեն յղի կին անպատճառ կ'ունենայ կամ պարտական է ունենալ այլ եւ այլ փափաքներ, շատ անգամ անտեղի, ապականեալ ցանկութիւններ. ուստի պէտք է, կամեցողութեան բոլոր ոյժովն, լսիրչ խղճերն ու այսպանելի եւ վնասակար բաղձանքներն, եթէ պատահին, զսպել: Միով բանիւ, յղութեան մէջ կնոջ ջղային դրութիւնն խիստ զիւրազրգիւս որով բնութիւնն սլ երբեմն արտակեգրոն արարքներու հակամէտ լինելով, այրն պարտի, որպէս ըսինք յառաջագոյն, քաղցրութեամբ վարուիլ նորա հետ եւ նեղութիւն կամ զայրոյթ չի պատճառելու համար նորա ամեն իրաւացի եւ բանաւոր փափաքներն գոհացնել, իսկ բացարձակապէս մերժել ինչ որ անօթալի եւ վտանգաւոր կրնայ լինել:

Եթէ ընդհանրապէս գեղջկական կեանք վարող կանանց համար յղութեան օրերն կը սահին կ'անցնին առանց որ եւ է

անհանգստութեան, որ յիշել տայ նոցա իրենց վիճակն, քաղաքացի կանոնաց դատուն մեծագոյն մասին համար հակառակը տեղի կ'ունենայ: Կինն նեղող անհանգստութիւններն բազմատեսակ են (որոց մի մասն ցարդ յիշեցինք) զորս կըրնամք դիւրութեան համար երեք կարգի բաժնել: Ա. Ջղային նեղութիւններ, որք մասնաւորապէս առաջին եռամսէին մէջ տեղի կ'ունենան, ինչպէս են տխրութիւն, բնաւորութեան փոփոխութիւն, ճաշակի խանգարումն եւայլն: Բ. Արիւնային նեղութիւնք, որք երկրորդ եռամսէին մէջ կը յայտնուին, որակիւք են դիմաց յանկարծական շտապութեանք եւ ջերմադին շունչք (bouffées de chaleur), երակներու ուժգին եւ լցուն դարկն, մղձկումն (oppression), նշաններ որք կնոջ արիւնայեղցութիւնն (pléthore) կը յայտնեն: Գ. Ճնշական նեղութիւններ, այսինքն արդամբին՝ այլ եւ այլ գործարանաց վրայ ճնշելովն յառաջ եկած նեղութիւններ, ինչպէս ճնշառութեան դժուարութիւն, անդութիւն, սրունից այտումն, ստէպ միզելու հարկ եւայլն: Արդ, ասկէ կը հետեւի որ, նիհար, փափուկ ու ջղային կիներն առաւել առաջին ամսոց մէջ կը նեղուին, մինչդեռ գիւղերու քաջառողջ եւ արիւնայեղց (pléthorique) կանայք աւելի մնացեալ ամսոց մէջ կը նեղուին (եթէ երբեք նեղուին, զի ինչպէս վերն ըսինք, սոքա ընդհանրապէս յղութեան օրերն անդգալաբար կ'անցունեն գըրեթէ):

Առաջին եւ ամենէ սովորական նշաններն ստամոքսի կողմէն են. ախորժակն կը գոցուի, կերակուրներն՝ մանաւանդ մեղմանան, զգուանք կ'ազգեն: Ինչ անգամ կը պատահի որ ախորժակն սովորականին պէս մնայ կամ աւելի բացուի, աւելի քիչ կը պատահի անցագարար ուտելու անսովոր ախորժակն, որ ատեն կինն սովաբեկ մարդոց կը նմանի եւ չի դադրիր ուտելէ. դարձեալ բացառիկ կերպով կը տեսնուի մի անդիմադրելի եւ ապականեալ ցանկութիւն (pica, malacia) չուտուելիք իրեր ուտելու, աճառ, ածուխ եւայլն ինչպէս վերն յիշեցինք: Ստամոքսի խանգարմամբ թթուութիւն, նոսկանք եւ փսխումն կրնան պատահիլ, որու կը յաջորդէ լինտերու բորբոքմանէ յառաջ եկող լորձնահոսութիւն (salivation). լինտերն կարմրած, ուռած եւ դէպ ի դուրս մի այտուց

(bourrelet), գոյացուցած են: Ակումներն կը շարժին, կը ցաւին այնպէս որ ծամելու գործողութիւնը կը դժուարանայ եւ թէ որ գործն աւելի յառաջ երթայ ու այս վիճակին դարման չի տարուի, կրնան փախլ իսկ եւ անկնիլ սուղ միջոցի մէջ: Նողկանք եւ փոխումն յղութեան անբաժան ընկերներն կըրնան համարուիլ եւ երբ թեթեւ լինին ու առաւօտներն միայն տեղի ունենան, փոքրիկ դարմաններով ու առանց դարմանի իսկ, յղութեան յառաջանալովն ինքնին կը դադրին. առնք ռամկական լեզուաւ արտաւերջ անուան կ'առնուն: Սակայն կը պատահին երբեմն դժբաղդ պարագայներ, որք ժութամբ ըսել խիստ հազուադէպ են, յորս անկարելի կը լինի այս չարչարիչ նեղութեան առաջն տունու. այս տեսակն յղութեան պարզ պատահարաց կարգէն ելնելով՝ մի անագորոյն հիւանդութիւն կը դառնայ, որ անարդեւ փոխումն (vomissements incoercibles) անուամբ կը ճանչցուի: Սորա վրայ մի գաղափար կազմելու համար պէտք է երեւակայել մի կին, որ պարզ ջուրն անգամ հաղիւ խմած դուրս կը հանէ, դեղերն կամ սնունդք գրեթէ ստամոքսին չի հասած կը փոխուին, հետեւաբար յետին աստիճան նիհարութեամբ բուրորովին այլափոխեալ է. կմայք մ'է նա, որ անդադար ործաւով, դժնդակ ցաւերէն կը թաւալի ամեն կողմ, շունչն ժանտահոտ է, տենդն կ'ապառէ գնա եւ խօսելու իսկ անկարող, իւր շիջեալ աչերն սեւեռելով գինքն շրջապատողներուն վրայ, օգնութիւն կը խնդրէ, մէկ վայրկենի հանգիստ կը հայցէ: Այս անտանելի կացութեան հետեւանքն յայտնի է. կնոջ ազատումն (վիժմամբ կամ ծննդաբերութեամբ) ամենէ յաջող ելքն ու բացառութիւն է միանգամայն: Ուստի այս դժբաղդ պարագային մէջ, որ խիստ քիչ անգամ կը տեսնուի, երբ ամեն ուրիշ միջոցներ սպառած են, բժշկութիւնն կը հարկադրի (այսու նմանիլ ուղելով բնութեան) սաղմն մօրն զրհել, այսինքն արհեստին միջոցաւ վիժումն կամ կանխաճառ ծննդաբերութիւն յառաջ բերելով մայրն սղատել:

Գլխու ցաւ, նեղութիւն, ընկճումն (accablement) եւ քընէածուկութիւն ուժեղ, կորովի եւ արիւնայեղց կանանց վրայ սովորաբար տեսնուող նշաններ են: Երբեմն այս վիճակին դարմանն էր երակահատութիւնն, այսինքն արիւն առնել եւ

այս դարմանին դործածութիւնը այն աստիճան տարածուեցաւ որ զեղծման յանգեցաւ եւ մի ամենամեծ սխալի ծնունդ տուաւ, այն է՝ առհասարակ ամեն յղի կնոջմէ արիւնն առնել: Սակայն բարեբաղդաբար, գիտութեան մեծաքայլ յառաջադիմութեան շնորհիւ, այսօր ճանչցուած է սխալն եւ հասկըցուած է որ յղի կանանց վրայ տեսնուող արիւնայեղցութիւնն աւելի առերեւոյթ է քան թէ՝ իրական, եւ յղութեան ընթացքին մէջ երեւան եկող նեղութիւնք, ինչպէս գլխուցաւ, գլխու պոյտ, թմբուցութիւն, դժուարաշնչութիւն, սրտի տրոփիւն, ականջաց թնդիւն, ստամոքսի խանգարմունք, զանազան ջղային երեւոյթք եւ այլն խիստ քիչ անգամ իբր արտադրիչ պատճառ ունին արիւնաշատութիւնն, վասնզի Պէքուէլ եւ Ռոտիէ, Անտուալ եւ Կալաուէ անուն մեծահամբաւ գիտնոց աշխատութիւնք հաստատապէս սովացուցին թէ՝ յղութեան միջոցին արիւնն հետեւեալ փոփոխութիւններն կը կրէ: Զրոյն քանակութիւնն կ'աւելնայ, բնանեարդն (fibrine) առաջին վեց ամսոց մէջ կը նուազի եւ վերջին երեք ամսոց մէջ կ'առաւելու. իսկ բնասպիտակն, կարմիր ոլոռունք (globules rouges) եւ երկաթն որ միշտ, արեան բաղադրութեան մէջ, առաւել կ'ամ նուազ քանակութեամբ յիշեալ ոլոռանց միացած կը գտնուի, կը նուազին: Արդ, պէտք է գիտնալ որ արիւնայեղցութիւնն յառաջ կուգայ կարմիր ոլոռանց համեմատաբար բաղմանալովն եւ հետեւաբար երկաթին քանակութեան սովորականէն աւելի բարձրանալովն. տեսանք որ հապառակն կը պատահի յղութեան մէջ, ուստի այս միջոցին մի մասնաւոր բնախօսական վիճակ ունի կինն, վիճակ զոր պէտք է՝ չփոթել ոչ արիւնայեղցութեան հետ, որմէ շատ հեռի է եւ ոչ սակաւարիւնութեան ու կանաչախտութեան (chloro-anémie) հետ, որու սակայն խիստ մօտ է: Աստի յայտնի է թէ՝ քանի ծանր հետեւանաց կը յանգէր, քանի՜ վնասակար կը դառնայր այն ազդու դարմանն մի ծուռ ու սխալ գաղափարի վրայ յեցած ըլլալուն համար:

Այսու հանդերձ, եթէ պատահին այնպիսի արտասովոր կազմութիւն ունեցող կանայք կամ այնպիսի պարագայներ, յորս երակահատութեան հարկ տեսնուի, այս հարկն այս պէտքն արհեստին մարդն միայն կարող է եւ նմա անկ է ո-

րողել. պէտք է գիտնալ թէ՝ ինչպէս ամեն ուրիշ հիւանդու-
թեանց մէջ, նմանապէս եւ կրնամք ըսել առաւելապէս այս
պարագային մէջ, արիւն առնելու գործողութիւնը նման է
մի երկայրի սուրի, զոր ճարտար ձեւաց եւ եթ տրուած է
առանց վնասուց յաջողութեամբ դործածել:

Յղութեան մէջ մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են,
քանզի վտանգաւոր կրնան լինիլ, քթէն արիւն գալն, արիւն
թքնել եւ մանաւանդ արգանդի արիւնահոսութիւններն:
Այս պատահարաց, ի մասնաւորի վերջնոյն առջեւ անտար-
բեր կենալ ու ժամանակ անցունել, կինն մեծ վտանգներու
ենթարիկել ըսել է. ուստի կը յորդորեմք անմիջապէս պէտք
եղած դարմանն ընելու հոգ տանիլ: Կը պատահի երբեմն
վերջին ամսոց մէջ որ, կանայք սրունից երակներու լայնու-
մէն (varices) եւ կամ թթախտութենէ (hémorrhoides) կը
նեղուին: Սոցա առաջքն առնելու կամ ամոքելու համար
հարկ է կարելի եղածին չափ քիչ շրջիլ եւ հորիզոնական
դիրքի մէջ հանգիստ ընել, այսինքն նստիլ կամ պառկիլ:
Թթախտութեան դէմ հանրածանօթ մի սպեղանիի (onguent
populeum , գալիպ մեյլեմի) գործածութիւնն եւ եթէ պըն-
դութիւն կայ, ինչպէս կը պատահի սովորաբար, թեթեւ լու-
ծողական դրեխներ օգտակար կարեն լինել նեղութիւններն
ամոքելու մինչեւ ցկատարումն ծննդաբերութեան, որ միակ
ազգու դեղն է այս մասին: Իսկ սրունից այտումն, ջրու-
ռեցն (œdème) յաճախ կը պատճառի վերոյիշեալ երակներու
լայնումէն եւ նոյնպէս կը նուազի շատ ոտքի վրայ կենալէ
զգուշանալով: Բայց երբ այդ ուռեցքն սրունքներէն վեր ել-
նելով դէպ ի ազդրն, դէպ յիրանն յառաջ քայլէ, երբ մա-
նաւանդ այս միջոցին մէղն հետզհետէ նուազելով իւր սովո-
րական յստակութիւնն կորսնցունէ, պղտորի ու ազակեայ
ամանի մէջ առնուելով նայուելու ատեն մի նսեմ ամպամած
դոյն ստանայ, զգոյշ յայնժամ, նա նման է բօթաբեր ամ-
պերու որք մօտաւուտ վտթորկին գալուստն կը գուժեն, մեծ
ուշադրութիւն եւ վաղընդփոյթ դարման պէտք է զի վտանգն
խիստ մեծ է. բնասպիտակն մէղին մէջ անցած է (albuminu-
rie), որոյ սովորական այլ սարսափելի հետեւանքն է մկնա-
ճըգտութիւն (éclampsie սքամօ), հիւանդութիւնն որ սուղ

մըջոցի մէջ թէ՛ վիժումն եւ թէ՛ կնոջ մահն կարէ պատճառել:

Դեռ եւս կան շատ տեսակ յարակից կնճիւններ, որք յղութեան միջոցին յանկարծուստ վրայ հասնելով, նորա ընթացքը կը խանգարեն կամ կը կարճեն, ինչպէս 'ի մէջ այլոց պլակինդի' արգանդին մէջ անկանոն կամ սխալ տեղ կաշումն (insertion vicieuse du placenta) որ վերջին ամիսներուն մէջ պատահած արիւնահոսութեանց ամենէ զլխաւոր պատճառն է, զօնագոն ուռեր, պոլիպ (polype, բխսարօք). փամիուշտ (kyste), ջրդուրութիւն, խոլեսցեալ (cancer, ինճիքսի) եւլն: Բայց զայսոսիկ յիշելով միայն կը շատանամք, նախ՝ տեղւոյն անձկութենէ եւ երկրորդ՝ սոսկ մանկաբարձական բժշկութեան վերաբերեալ դժուարին խնդիրներ պարունակելուն, ընթերցողաց անհասկանալի մնալէ ստիպուելով:

Թող հաճին դամ մի եւս ներել ինձ պատուարժան ընթերցողք, եթէ կ'ստիպուիմ իրենց համբերութիւնն իորձել, յօդուածս վերջացնելէ յառաջ երկու խօսք ալ նուիրելով վիճման, որոյ քանիցս պատահեցանք յօդուածոյս ընթացքին մէջ. այնչափ մեծ է սորա կարեւորութիւնն եւ հետեւանքներն այնչափ ազխաբեր են որ, անկարելի է ու ներելի չէ դայն լուրթեամբ անցնիլ:

Արդ, վիժումն կ'ըսուի սաղմին՝ յղութեան մինչեւ հարիւր ութսուներորդ օրն արգանդէն արտաքսուելուն, իսկ սոյն ժամանակէն սկսելով մինչեւ իններորդ ամիսն, սակայն սահմանեալ ատենէն յառաջ արտաքսուելուն կ'ըսուի կանխահաս ծննդաբերութիւն (accouchement prématuré): Վիժումն յղութեան մէջ պատահող զխալածներուն ամենէ վտանգաւորն է, վասն զի յղութեան բացասութիւնն է: Սաղմն միշտ եւ անպատճառ զոհ կերթայ ու մինչեւ իսկ եթէ կենդանի ծնելու ալ ըլլայ չուտով կը մեռնի, զի ապրելու անկարող է, ապրելու ատակ (viable) չ'է: Գալով մօրն, սա թէպէտ սաղմին նման դատապարտեալ չ'է անպատճառ կորնչելու, սակայն ոչ նուազ վտանգներով լի է այս ճղնաժամն, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնեմք:

Վիժումն, իւր արտադրիչ պատճառներէն բոլորելով, երեք կարգի կրնամք բաժնել. Ա. արուեստական վիժումն. Բ. ինքնաբեր վիժումն. Գ. եղեռնային վիժումն:

Առաջինն կը պատահի այն բացառիկ պարագայից մէջ, ինչպէս մի օրինակն 'ի վեր անդր տեսանք, յորս արուեստն ամեն կարելի միջոց սպառելէ յետոյ կ'ստիպուի, զաւակն մօրն զոհելով վերջ տալ այն յղութեան, որոյ այլ եւս փոքր ինչ չարունակութիւնն մօր անխուսափելի մահն կը նշանակէ:

Երկրորդ կարգի, այսինքն, ինքնաբեր վիժումն տեղի կու-նենայ ընդհանրապէս երկրորդ, երրորդ եւ չորրորդ ամիս-ներուն մէջ ու մասնաւորաբար անդրանկածնութեան (pri-
miparité) ժամանակ աւելի կը պատահի: Աստի հետեւեալ երկու առողջաբանական սկզբունք կը բղխին. Ա. զգուշու-թիւնն աւելի պարտաւորիչ է անդրանկածնութեան մէջ. Բ. վերն յիշուած խրատներուն ու պատուէրներուն յատուկ ու-չադրութեամբ համակերպելու է նոյն ամիսներուն մէջ եւ կը վուծամ յարեւ, մանաւանդ երրորդին մէջ որ դժուարա-գոյնն լինելով՝ ամենէ վտանգաւորն է:

Վիժումն յառաջ բերող պատճառներն բազմաթիւ են, զորս դիւրութեան համար հետեւեալ կերպով կրնամք դա-սել. Ա. հօրն կողմանէ ազդեցութիւն. Բ. մօր կողմանէ ազդեցութիւն. Գ. հիւանդութիւնք արգանդի եւ յարակից գործարանաց (annexes). Դ. հիւանդութիւնք ձուռն եւ սաղմին: Այս պատճառներն մասամբ յիշած եմք յղութեան առողջաբանութեան մէջ, իսկ մնացեալներուն գլխաւորներն միայն թուելով կը բաւականանամք:

(Շարունակելի)

ՏՕԲԹ. Տ. ՔԱԲԱՍՏԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՌՈՒՍԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Հ. ՇԷՐԷՐ ԳԵՐՄԱՆԱՅՈՒ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՐԿՈՍԻ ԱՂԱՐԷԳԵԱՆ

ՆՈՒԷՐ ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ

ՌՈՒՍՈՅ ՀԱՅՈՅ ՄԵԾ ՈՒ ՓՈՓՐ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆ ԱՅ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՂԻ ԿՈՂՄԷՆ

ԻՐ ՆՐԱՆՑՄԷ ՏԵՍԱԾ ՄԱՐԳԱՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ՓՈԽԱՐԷՆ

ԹՈՒՂԹ

Այդ իմ Թարգմանութեան առարկայի առթով, Ասիական ընկերութեան Գործադիր Ժողովուրդ Ասենապետ Գ. Զօհրապ եւ Ասենադպիր Պ. Գ. Բէրէս-սէնեան Պարոնաց :

Իմ Պարոնայք

Երկու անգամ, ձեր յատուկ գրութեամբ, պատիւ տուիք ինձ, խնդրելով որ, փութամ քաջալեր կամ օգնական լինեմ ձեր ձեռնարկութեան իմ գրականական աշխատասիրութեամբ: Ձեր այդ կրկնակի հրաւերի վրայ, ես խիղջն չտապեցի եւ իմ ձեռքով յանձնեցի ձեր «Երկրագնդի» Տնօրէնութեան մի պատրաստի գրուածք, որու վերնագիրն էր Մի Արագ պատմական հայեացք քաղաքական ակադեմիայի վրայ Հայոց մեջ, որն որ Կարնոյ Հայոց Թատերական ընկերութեան էր նուէր եղած եւ արդէն էլ հրատարակուած Թիֆլիզու Փորձ ամսաթերթում խիստ չափ տալագրական սխալներով» Ձեր «Երկրագնդի» Տնօրէնութիւն հարկաւ ձեզ ծանօթ պատճառներով պատշաճ դատեց ոչ հրատարակելու այն միջոցներում այդ իմ գրուածք եւ ինձ յետ դարձուց ձեռագիրը. խնդրե-

լով կրկին, որ մի ուրիշ յօդուած պատրաստեմ պարագային պատշաճաւոր: Խօստացայ նրան իր խնդիրքը կատարել, բայց ոչ հեղինակօրէն, ասացի նրան, հապա թարգմանօրէն, վասնզի քաջ գիտէի որ՝ թէոր հեղինակօրէն լինի իմ յօդուած, արդէն իմ ձեր առաջ բերած ձեռագրի ընդունելութեանն էր վիճակուելու: Ուստի, լու է որ թարգմանօրէն լինէր այդ՝ եւ Ռուսաց վաճառականութեան պատմութեան, որ քիչ ու մեզ էլ Հայոց վաճառականութեան պատմութեան է՝ վերաբերում «Խիստ հաւան կացաւ ձեր Տնօրէնութիւն եւ խնդրեց ինձմէ գործադրութիւնը:

Ահա, այսօր իմ Պարոնայք, իմ գործն աւարտեցի եւ այս՝ իբր յառաջաբան թղթովս ձեզ եմ յանձնում այդ՝ հրատարակելու ձեր »երկրագնտում»: Յոյս մեծ ունիմ որ ընդունական պիտի լինի իմ աշխատասիրութիւն, վասնզի օգտակար գիտելիք է Հայոց վաճառականների համար. անցուկէն կարող են մի դաս առնել դրանք եւ պատրաստուիլ գալուքի համար եւ այդ միջթարութիւն է լինելու ինձ: Այդ պատճառով էլ, այսինքն իմ թարգմանութիւն ողջ աղգայնոց ուշադրութիւն գրաւող անելու համար, նաեւ արի այն Ռուսաց երկիրներում բնակող, ողջ Հայոց մեծ ու պզտիկ վաճառականներին եւ այդ բան ոգեւորուեցայ անել հետագայ իրողութեանէն դրդուած:

Անշուշտ «Մասիս» լրագրի ընթերցողներ տեսան, ինչպէս եւ դուք իմ Պարոնայք, անցկացող տարուոյ մէջ, իմ թարգմանութիւն Անկիսացոց վաճառականութեան պատմութեան, որն որ յետոյ էլ առանձին գրկուքով հրատարակուեց այդ առարկայի հետամուտներին ձեռացադիրք լինելու նպատակով: Բայց ոչ մի դատաստան լաւ կամ վատ, գրաւոր կամ բերանացի ոչ կարգացի եւ ոչ էլ լսեցի այդ իմ աշխատասիրութեան մասին, որն որ ես՝ իմ կարծիքով շատ օգտակար էի համարած իմ վաճառական աղգայնոց համար: Միայն նոյն լրագրի խմբագիրն ասաց ինձ թէ՝ Մասիս լրագրի ընթերցողները չէին հաւան այդ յանդի գրուածքների եւ թէ ոչ գրուածքի ոճն էին հասկանում, ոչ էլ պատմութեան ոգին: Այդ ամուռնք մի խմբագրի կողմէն, ինչպէս որ է Մասիս լրագրի խմբագիրը, ես ընդունեցի եւ պէտք էր որ ընդունէի իբրեւ ստոյգ տե-

ղեկութիւնն եւ ոչ թէ դատաստան եւ զարմացայ ոչ եւ ոչ էլ դեռ զարմանումեմ: Վասնզի ինձ քաջ ծանօթ էին Արեւմտեան Հայոց ճաշակը, ընտրութիւնն ու հասկացողութիւնը գրականութեան մէջ՝ իրանցում հրատարակուած գրականական գործերէն: Այդ իմ ծանօթութեան վկայող յայտնի ապացոյց եղաւ, այլեւայլ լրագրերում եւ հանդէսներում կամ մասնաւորներէ հրատարակուածներէն զատ, իմ, Անկիլացոց վաճառականութեան պատմութեան թարգմանութեանը վրայ, Մասիս լրագրի թերթօնները, որոնցմէ առաջինն էր Կարմիր մարդոց երդումն. երկրորդն է Փարիզի ամուսնութիւն վերնագրով յահնարարուած վէպը: Տեղը չէ այս թղթում քննութեան առնել թէ այդ երկու վէպերն մեր Հայոց կեանքում թարգմանելու հրատարակելու բաներ են թէ չէ: . . . Կարող էին դրանք, թէոր Հայոց կեանքի համար պատրաստուած ճաշակ եւ ընտրութիւն ունէնային, Պ. Պ. Պոօշեանցի, Աղայեանցի եւ Ռաֆֆու վէպերն արեւմտեան հայոց լեզուի վերածելով նորէն հրատարակել, կամ թէ Ս. Տէր Սարգսեանի Շանիկ ի Սիսիւր, որոնք Հայոց ընթերցողների ամենքն էլ հեշտութեամբ ձեռք չեն կարող բերել:

Իսկ Թիֆլիզեցի խմբագրերի դատաստանն այդ իմ աշխատասիրութեան մասին. որմէ ուղարկած էր նրանց մի մի օրինակ, բոլորովին տարբերումէ մեր Պօլսեցոցը վրայ: Խմբագրերէն մին, ինչպէս յատուկ նամակով լսած ունիմ, խիստ հաւան է կացել այն իմ առաջարկութեան թէ՝ Հայոց դպրոցներում պէտք է ուսուցանել վաճառականական գիտութեան հետ եւ վաճառականութեան պատմութիւնը: Ինչ իրար հակառակ հայեացք, այդ մեր աղգային գրականօրէն աշխատասիրողների մէջ: Ես տամ այս տեղ այդ բանի լուծումը: Արեւելեան Հայոց գրական մշակները, նախ իրանք իրանց՝ ուսումով եւ գիտութեամբ պատրաստած, իրանց բուն գլխիմէն են ցանում, ճաշակի, ընտրութեան եւ հասկացողութեան սերմերը աղգային ժողովրդում: Իսկ Արեւմտեան գրական մշակները շատ անգամ անպատրաստ՝ իրանց գրականական աշխատասիրութեանց մէջ՝ ժողովրդին դիւրական եղող ճաշակէն եւ իրանց յատուկ չահուցն են առաջնորդում: այնպէս որ Արեւմտեան Հայոց մէջ այսօր միմիայն անուճով տղգային

գրականութիւնն ոչ կայուն, ոչ որոշ եւ ոչ մի բնական կերպարանք ունի, եւ ժողովրդային, ընտանեկան, արհեստական ու գիտութեանական լինելուց էլ շատ հեռու է այդ իր բռնած ուղղութեամբ. ուստի եւ իրանց արուեստաշէն լեզուէն եւ նոյն լեզուով գրուածքներին իրանք հեղինակներն են հիացողներն ու հաւանողներն եւ մինչեւ երկինք գովաբանողներն իբր բռն Հայոց ազգային կոկուած, մշակուած գրաւոր եւ խօսուած լեզու, որ երթալով ու հետզհետէ ծաղկելով պիտի գնայ միանայ ելլել մի օր եւ յարուցանէ մեռելութենէ նախին հայոց օսկեղարու լեզուն: Հետեւաբար, ո՞ր գրուածքի ոճն ու ձեւը, դարձուածքն ու կազմուածքն իրանց գրուածքի ոճի ձեւուն եւայլն նմանում չէ, լաւը չէ, հասկանալի չէ, հայերէն չէ, կոշտ է ու կոպիտ եւայլն: Թէեւ իրանցին ի՞նչ լինելն ոչ ոք է կարող հասկանալ բացի իրանցմէ. աշխարհաբար է՞, թէ գրաբար, այսինքն խօսուած լեզու թէ գրաւոր, բերնի համար լեզու, թէ ոչ՝ մտքի կամ գրչի լեզու, գրաբար գիտացողների համար թէ ոչ չգիտացողների, ես դորդն ասելով, մինչ այսօր հասկանում չեմ, ուստի եւ այս տեղայդ մասին երկարօրէն խօսիլն էլ աւելորդ համարելով, յետոյ խօսելու կը թողնեմ ու կը դառնամ իմ բուն առարկայի վրայ:

Անկրիական վաճառականութեան պատմութեանը թարգմանութեան սկզբում, իմ՝ կարգացողին ուղղած մի կարճ խօսքի շարքում, որնոր իբր յառաջարան գրկութիւն ձախտին էի դասաւորած, ասել էի իմ ազգայնոց. «Թէ այսույետոյ դադրած են կրօնական հալածանքները եւ ազգային ղգացմունքի եռանդին դէմ մաքառումն էլ ազդեցութիւն չունի, հասկանալի գործութիւնը, վաճառականութիւնը եւ ձեռարհեստներն են եղել այսօր աշխարհակալներ եւ տիրապետներ, դրանց արած պատերազմն ու արշաւանքը որ եւ է երկրի եւ ազգի վրայ, սարսափելի են, ասպհով են դրանք երկրատիրելու ու տիրապետելու, ազգեր ու երկիրներ գրեթէ չնչելու առանց դիմադրութեան: Ո՞ր երկիրը կամ ո՞ր ազգը այսօր կարող է Անկրիացոց, Ֆրանսիացոց ու Գերմանացոց այդ երեք գործունէութեան դէմ կալ, խափան լիւել նրանց տիեզերական յառաջադիմութեան: Ամերիկու վրայ տիրապետեցին Ասիոյ վրայ էլ տիրապետելու վրայ են: Արդ ժամն եկաւ, որ

Հայոց ազգն էլ զգայ այդ երեք զօրութեանց ներգործութիւնը եւ սթափի, ոչ թէ դրանց դէմ դնելու, որ անհնարին է, այլ, նոյն զօրութենէն եւ իր ձեռքն բերելու եւ նրանով ինքներան պաշտպանելու» :

Այդ իմ առաջ բերած հայեացքը, այսօրեայ քաղաքակիրթ համարուած աշխարհում կատարուող իրողութեանց ընթացքը սուր աչքով նկատելուց կազմուած լինելուն եւ ո՞ր աստիճան ճշմարտութիւն կրելն իր վրայ յետագայ Ռուսական լրագրի քաղուածքէն կերեւայ, որն որ վեր եմ առած այս տեղ ընթերցողին աչքի առաջը բերելու համար, Մասիս լրագրին Մոսկուէն ուղարկուած մի գրուածքէ, Հանդիս քաղադրութեան վեհ. Կայսեր Ռուսաց վերնագրով:

«Պ. Քաթըով իւր կծու հեգնութիւնը, արհամարհանքն ու «ատելութիւնը կը յայտնէ, իր Մոսկովսիի վիսօմոսի թերթում մատաղ Հայաստանի անդամաց վրայ: Հայոց նոր սեւորունդը միայն ծգոհ կը մնայ այս նոր կարգադրութեան, «սուսէ նա, զի դա երացումն վերածնութիւն եւ երեսակցած «սահմաններով աշխարհագրական նոր ֆարսեսներ է հնարում ու աստուծ: Պ. Քաթըով կուրախանայ որ այսուհետեւ Կաւկասի «տիրապետն իսկապէս Ռուսը կը լինի, որ արիւն է թափել «երկրին տիրելու եւ հազարաւոր միլիոն է մսխել այդ աշխարհն «զսպելու եւայլն»:

«Զարմանք չէ՞ որ բազմութիւն ազգաց մեջէն միայն Հայերն կը յիշատակուին: Աստի կը հետեւի անսխալապէս որ Կաւկասի ժողովուրդ ասելով միայն հայ ազգն կը հասկանան «Ռուսք. զի դա է որ իւր ազգային, բարոյական, մտաւոր եւ նիւթական կարողութեամբ դեռ պաշտպանում է զինքը ու «Կաւկասեան դրացիները, որ կորչելու դատապարտուած են «թուում եւ դորա դէմ է որ ուղղուումէ համապաւնեան կուսակցութեան բոլոր ազգասպան հարուածները:

«Այ՛ս կը խնդայ Մոսկովսիի Վիսօմոսու խմբագրապետն «Քաթըով, որ նոր կարգադրութեան առթիւ բացարձակ «յայտնում է թէ այսուհետեւ Ռուսաց տիրապետութիւնը նիւթապէս կը կրկնէ անընկճելի համարում Կաւկասեան Հայերին, «նոր երկարուղիք նոր մեքենագործարաններ հիմնարկելով» եւ «յիշաւի սպանիչ բնութիւն պիտի ունենան Հայոց համար, «եթէ նոքա այժմէն չձեռնարկեն ընդարձակել իրանց հողա-

«տէրութեան, կերպարանափոխել վաճառականութեան եղա-
«նակն, չհաստատեն գործատներ, արուեստանոցներ եւլն»:

Այդ խօսքերը նշանակում են, որ Ռուսը մինչեւ հիմա ա-
մեն միջոց գործ են անել ազգաջնջութեան կամ ազգաշրջու-
թեան իրանց հպատակների վրայ, մանաւանդ Կովկասու
Հայոց վրայ եւ չեն յաջողուիլ, թափուած արիւնն ու մըս-
խուած միլիոնք գործ չեն տեսել, հասա հիմա երկաթուղիք
եւ մեքենագործարանքն են միջոցներ լինելու այդ նպատա-
կին հասնելու համար: Բայց, արի տես, ինչպէս որ էլ տե-
սանք, պատմութիւնը միեւնոյն բանը չէ հաստատում Ռու-
սաց համար, այսինքն Ռսները երկրագործութեամբ, վա-
ճառականութեամբ, եւ ձեռարհեստներով չէ որ՝ այդ իրանց
ընդարձակ երկիրներին տէր են եղել, հասա սրով ու հրով
եւ Զարութեան զօրութեամբ: Հայոց ազգն ինքն իրան պահ-
պանում է այսօր նիւթապէս, վաճառականութեամբ, ձեռար-
հեստներով եւ երկրագործութեամբ իր հայրենական երկ-
րում: Նա միշտ հին կամ անց կացող աշխարհում առաջինն է
եղել Ասիոյ մէջ այդ բանում: Հիմա Ռսները վեր են կացել ու
սպառնում Հայոց թէ՛ իրանք ուզում են Ասիան Եւրոպա
դարձնել եւ հետեւանքը պիտի լինի, ասում են, ըստ իրանց,
Հայոց կորուստն ու ջնջում իրանց միջում: Բայց Ռսներն Ա-
սիան Եւրոպացնելու համար, նախ՝ իրանք, պէտք է որ, Եւ-
րոպացիանան, որն որ դեռ չեն եղած:

Ահա՛ երկու հարիւր տարի է, որ երկաթէ բազուկով աշ-
խատում են այդ մասին եւ յաջողում չեն: Մի կառավարու-
թիւն կարող է լինել ինչ որ ուզում է, օրինակի համար
Հռովմէական կայսրութիւն, Բիւզունդեան կայսրութիւն կամ
թէ վերջապէս Ռուսական Զարութիւն զինու զօրութեամբ,
որ է ըստ իրանց՝ երկնային իշխանութեան սլաոկեր: Բայց
այդ յանգի մի կառավարութիւն: միթէ կարող է՞ եղել իր
հրովարտականերով, հրամաններով եւ իւրաքանչիւր կամ թէ
մենավաճառութիւն, այլեւայլ արտօնութիւն, եւ ուրիշ հա-
ղար ու մէկ պաշտպանողական շնորհումներ անելով, իր հը-
պատակ ժողովրդին, դրանց վաճառական, երկրագործ, ար-
հեստագէտ, արհեստաւոր, ժիր գործաւոր, նրբամիտ շա-
հածու եւ շահագէտ, քաջ նաւորդ, վարժ նաւաստի եւայլն

եւայլն շինել: Այդ տեսնուած բան չէ պատմութեան մէջ,
եթէ կան այդպիսի ժողովուրդներ այսօր, դրանք իրանցմով
են եղել այդ բաներ եւ ոչ կառավարութեան կամքով կամ
հրամանով, եւ ինչ որ եղել են նախ իրանք, ապա եւ իրանց
կառավարութիւնն էլ նոյն նման են արել: Տնտեսագետներն
ասում են, միասնական եւ ազնուապետական դրութեամբ
մի ազգ, ինչպէս որ Ռսներն են, վաճառական, արհեստա-
գործ եւայլն չէ կարող լինել . . . . . Նոյն իսկ Ռուսաց վաճա-
ռականութեան պատմութիւնն էլ այս առարկութեան մասին
մի օրինակը եւ փորձը ցոյց է տալի, ինչպէս որ կարգացողն
էլ ինքնիրան պիտի դառնա:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԷԳԵԱՆՑ

Քանտիլլի 1885 Օգոստոս 19

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՌՈՒՍԱՅ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Արարների առուաւորը մսների հետ բուլկար քաղաքում եւ Բաղիկ
ծովու եզերքում. — Բիւզանդացոց առուաւորը Գերմանացոց եւ Ռուսաց
հետ. — Դոն եւ Վօլկա գետերի հին ճամպեքը. — Կիեֆ քաղաքը, Ռսնե-
րի քաղն ու խանութները Կոստանդնուպոլսում:

Ռուսական այսօրուայ կայսրութեան տիրած երկիրներում
բնակող ազգաց ու ազանց վաճառականութեան ամենահին
պատմութիւնը Միջնադարեան է եւ դրա մասին քիչ միջ
անդեկութիւն գտնուում է միայն Արարների եւ Բիւզանդացոց
վաճառականութեան պատմութեանց մէջ, որոնցմէ քաղելով
այս տեղ, ես թարգմանողս, առաջն եմ բերում ընթերցողին:

Բարբարոսաց ահարկու յարձակման ժամանակ, երկու
Սլաւեան աղինք, ծաղումով Ուրալեան, իյազարք եւ Բուլ-

կարք բնակութիւն էին հաստատել Ռուսական կայսրութեան այսօրուայ հարաւային մասը կազմող երկիրներում: Առանց մի մեծ բանի տեղ ղենելու դրանց քաղաքակրթութիւն, հարկ է գիտնալ գոնէ, որ այդ ազգք եւ ազինք քաղաքաբնակ էին եւ քիչ շատ էլ քաղաքական կարգաւորութեան տէր ու երկրագործութեամբ պարապող եւ վաճառականութեան համար էլ շատ քիչ յաջողակութիւն էին ցոյց տալիս: Թէոր, ինչպէս որ տեսանք, այսօրուայ Շիրուանն էր (հին Աղուանից երկրի մի մասը) նշանակում խալիֆաների իշխանութեան ծայրագոյն սահմանը դէպի հիւսիս. բայց իսլամութիւնը շատ աւելի դէնն էր տարածւում: Կովկասու լեռնականներէն շատերը իսլամ էին դառել, իրաւարներն ու թուլկարներն էլ մեծաւում էին այդ կրօն: Ամեն տեղ մինչեւ Վօլկա գետի գաւառների ներսերում մզկիթներ եւ մինարէներ էին կանգնուած: Թուլկարների թագաւորներէն մին իր թագաւորութենէն ձեռք վեր առաւ ու գնաց իսլամների էմիրին պաշտպանութեան ներքեւ մտաւ: Խաղար թագաւորների պահապան զօրքն էլ, գրեթէ առանձին կերպով իսլամներով էր կազմուած, այդպէս, այդ երկիրներ, թէեւ անունով անկախ, բայց իրօք Արաբների ազդեցութեան ներքեւ էին, որոնք, նմանապէս այդ տեղ վաճառականութեան հետ իրանց կրօնն էլ էին տարել:

Իդիլ, իրաւարներու մայրաքաղաքը Կասպիան ծովու հիւսիսային ծագումն էր կանգնուած. հէնց այն տեղ՝ ուր այսօր Աթաէրխան քաղաքն է: Իր նաւահանգիստը թէ ծովական էր եւ թէ գետական. դետական էր, վասն զի Վօլկաի բերանն էր ընդունում իր մէջ եւ այդպիսով այդ գետաբերանը բնական մուտքն ու ելքն էր իր ընդարձակ աւազանին: Հարաւու բոլոր բերքերը, որոնց առջեւ հիւսիս տարածուելու համար դուռ էր բաց անում, այդ տեղումն էր փոխանակում վերջնուն երկիրների բերքերի հետ: Այդ բերքերն էին, գինի, համեմ, կերպոս, անուշաբուր իւղ. գուգսական սալբանք, մուշտակ, կաշի, մեղր, մոմ, ճարպ, վուշ, շինութեան համար փայտ: Իրանք իրաւարները ձկնորսութեան արհեստում քաջ վարպետ էին թէ գետի եւ թէ ծովու վրայ:

Սակայն՝ Արաբ վաճառականները, բաւական չեղան միայն

Իդիլ քաղաքի հրապարակի վրայ առուաուր անելուց. հապառազեցին մինչեւ վճռի տկունքը հասնիլ եւ այդ մեծ դետ բնական ճամպան էր այդ տեղ տանող: Արարներն այդ դետով դէպի ներս գնացին ջրերի բուռն բնթացքին դէմ կրուռելով ու Բուրկարների մէջ հասան նրանց Բուրկար անուն մայրաքաղաքում: Մոնղոլների պատճ երկու տնգամ սարսափելի ու կործանիչ յարձակումները այդ քաղաքի նշմարանքն տնգամ աներկուցթ արին: Բայց չենք կարծում սխալ գործած լինել այդ քաղաքն այսօրուայ իրազան քաղաքի հարեւանում դնելով: Առեւտրական մի ամենապարզ բնազդմունք պիտի բնութանում լինէր այդպիսի մի տեղ իրեւ գործողութեանց պորտ: Այդ տեղ, Կամա եւ Վիադկա դետերով սրեւելեան եւ հիւսիսային երկիրների հետ է հաղորդակցում եւ վճռի դետով էլ արեւմտեան եւ արեւմտեան հիւսիսային: Այս գետի հարաւային ընթացք իր թեւերուն է առնում Կասպեան ծովը: Այն ժամանակ ինչպէս այսօր, այդ պորտը, պէտք էր միջազգային վաճառականութեան չահաքաղաք եւ սպրանքատեղի լինել, մանաւանդ այն վաճառականական հոգու ազդեցութեան ներքեւ, ինչպէս որ էր Արարներինը:

(Շարունակելի)

ՕՐԷՆՍԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ⁽¹⁾

(Շարունակութիւն Տես քիւ Ա.)

Գ

Մի քանի բարեկամաց խնդրանայն համաձայն՝ կը փութամ օրէնսդրական տեսութեանս շրջանակն ընդլայնել խօսելով՝

1°. Խրաւագիտութեան սահմանին եւ իւր ստորաբաժանմանց,

(1) Պաշտօնատեղոյս արտաքոյ կարգի գործերն եւ կամքէ անկախ պարագայներ զրաւելով իմ բոլոր ժամանակ՝ «Երկրագունտ» ի տառչին թուայն մէջ տպեալ օրէնսդրական տեսութիւնս շարունակելու արգիւցցին զիս. այլ սակայն վստան ազնիւ ընթերցողաց ներողամիտ ոգւոյն՝ կուգամ այսօր ուր ուրեմն շարունակելով յաւարտ տնել զայն:

2°. Արեւելեան հին ազգաց իրաւագիտական պատմութեան, եւ
3°. Ներկայ դարու մէջ օսմանեան կայսրութեան օրէնսդրա-
կան շարժմանց վերայ:

1°. Իրաւագիտութիւնը կ'ուսուցանէ մեզ ինչ որ ուղիւ է
եւ արդար:

Մարդ իւր կարողութիւններն ազատաբար գործածելու
եւ զարգացնելու հարկը կ'զգայ, բայց իւր իմացականու-
թիւնը կը յայտնէ իրեն թէ իւր նմանիք եւս ունին միեւնոյն
ազատութիւն, թէ սոցա եւ իւր մէջ եղած բնական նոյնու-
թիւնն կը բովանդակէ իրաւունքի հաւասարութիւնը, թէ
իւր գործելու ազատութիւնն իւր մերձաւորացն ազատու-
թեան մէջ սահմանափակեալ է, թէ իրաւանց զաղափարին
կը միանայ անշուշտ սլարտուց անընչակից զաղափարն եւ
թէ ինք սլարտաւոր է յարգել զանի յորմէ կ'ուզէ յարգուիլ.
իւր բանականութիւնը կը ճանչցնէ իրեն ուղիղն եւ անուղիղն:
Ուրեմն Մօնթէսգիէօ իմաստութեամբ սահմանած է իրա-
ւունքն. «Իրաւունքն մարդկային բանականութիւնն է ցոր-
չափ նա կը վարէ երկրի բոլոր ժողովուրդները». «Իրաւունքն,
ըստ Պօսիւէի, է նոյն իսկ բանականութիւնը, ստուգապէս
ճշմարիտ բանականութիւնը, ըստ որում նա մարդկան հաւա-
նութեամբը վաւերացեալ բանն է:» Այս իմաստիւ միեւնոյն
հեղինակը կրցաւ ասել: «Ձիք իրաւունք ընդդէմ իրաւանց»,
եւ Միքսաօ՝ «Իրաւունքն աշխարհի միահեծան տէրն է:»

Վայելել իւր ազատութիւն, ահա իրաւունքն. յարգել այ-
լոց ազատութիւնն, ահա սլարտքն, անանջատ իրաւունքէն
որոյ սահմանն է. իւրաքանչիւրն ունի իւր աղբիւր հաւասա-
րութեան զգայման մէջ եւ իւր հաստատութիւն տիեզերա-
կան հաւանութեան մէջ: Արդարեւ մարդ միայն իւր նմանեաց
հետ չունի յարաբերութիւններ, այլ եւ պարտականութիւններ
առ Աստուած, առ անձն եւ առ ստորադասեալ էակն. բայց
սոյն պարտականութեանց ճանաչումն բուն իրաւագիտու-
թեան կը պատկանի եւ առարկայ է մասնաւոր գիտութեանց,
որպիսիք են, աստուածաբանութիւն եւ բարոյագիտութիւն:

Իրաւագիտութիւնն ընական եւ դրական օրինաց կը բաժ-
նուի:

Բնականը այն կանոնաց ամբողջութիւնն է զորս միտքն կը հաղորդէ մարդոց իբր առաջնորդ իւրեանց գործողութեանց. իսկ դրականը այն օրէնքն է զորոյ գործադրութիւնը կ'երաշխաւորեն անձնիւր ժողովուրդի մէջ հաստատեալ ընկերական իշխանութիւնք. այս երկու օրէնքն սկզբամբ տարբեր չ'են. երկրորդը կը նուիրագործէ եւ կը զարգացնէ զառաջինը: Բնական օրէնքն բարոյական եւ հաւաքական էակ համարեալ ազգաց մէջ կիրարկուած ատեն «Ազգաց իրաւունք», ազգաց օրէնք» կ'անուանի: Դրական այն օրէնքն է որ ընկերութեան բարեկեցութեան եւ սորա անձնիւր անգամոց իրաւանց պատկանեալ կանոնները կը ճշդէ. նա աստուածային է եւ մարդկային, երբ յԱստուածուստ կամ ի մարդկանէ հաստատեալ համարիմք: Սրբազան մատեանք յերկնից առ մարդիկ յայտնեալ պատուիրանները կը պարունակեն, իսկ զմեզ վարող օրէնքներն մարդկային իրաւունքը կը կազմեն:

Քաղաքային օրէնքն իւրաքանչիւր քաղաքի եւ անձնիւր ժողովուրդի յատկացեալ օրէնքն է. այս բառ իւր ճշգրիտ իմաստով կը նշանակէ ամեն ժողովուրդի սեփական օրինաց հաւաքածոյքն, որք թէ քաղաքացւոց առ միմեանս ունեցած անհատական յարաբերութիւններն ու չափերը կարգադրելու եւ թէ պետութեան կազմակերպութիւնն ու հպատակաց եւ սոցա կառավարողաց միջեւ եղած յարաբերութիւններն ճշդելու կոչումն ունին: Ահա այս նշանակութեամբ Հռովմայեցիք *juscivitatis* բառերը կը գործածէին իբր ընդդիմակաց *jusgentium* բառերուն: Սակայն արդի ժողովուրդներ քաղաքային օրինաց աւելի մեզմ իմաստ մը տուած են: Տառն եւ հինգերորդ եւ տասն եւ վեցերորդ դարուց իրաւագէտք պետական օրէնքն եկեղեցական օրէնքէն անջատելու նպատակաւ եկեղեցական իրաւանց հանդէպ՝ քաղաքային իրաւունքն հաստատեցին. տասն եւ եօթներորդ դարէն սկսեալ քաղաքային օրէնքն բառերն անհատական օրինաց համանշանակ նկատուեցան, այնպէս որ այսօր այս անուան ներքեւ միայն կը ճանչցուին այն օրէնքներ որոց արամագրութեանց համաձայն կը կարգադրուին անհատից սեպական չափերն. այսպէս ահա անձիւր ժողովրդեան քաղաքային օրէնքն զիմուկայեց միեւնոյն ժողովրդեան հասարակական օրինաց:

Քանի որ ֆալսֆալսին օրէնքն իրեն անմիջական առարկայ ունի անհատից մասնաւոր շահն, կը բովանդակէ այն օրէններ որք դաշնագրոց, պարզեւատուութեանց, կտակագրոց, ժառանգութեանց եւ կալուածատիրութեան վերաբերեալ զանազան խնդիրները կը վարեն: Նա պարտէր նաեւ բովանդակել՝ իբր անհատական՝ այն կանոններ, որք կ'ընդգրկեն վաճառականական, անտառաբանական եւ ծովային գործոց օրէններն. այլ ըստ որում սոքա անհատական իրաւանց կարեւոր ճիւղերն կը կարգադրեն, ուրոյն ուրոյն վաճառականական, անտառաբանական եւ ծովային օրէնք կ'անուանին, որով եւ ֆալսֆալսին օրինաց յատկանիչն կ'ընծայուի այն կանոնաց որք քաղաքային օրինադրքին եւ քաղաքային դատատանաց կանոնադրքին մէջ կ'ամփոփին:

Հասարակական օրէնքն կը պարունակէ այն կանոններ որք կը պաշտպանեն բարոյականութիւնը, բարեկարգութիւնն ու ապահովութիւնն, ինչպէս եւ այն օրէններ որք քաղաքական պաշտօնէութեանց կազմակերպութիւնն իրենց անմիջական առարկայ ունին. որովհիտ էն ոստիկանութեան, կառավարական պաշտօնէութեանց բաժանման եւ ամուսնական իշխանութեան ներքեւ կնոջ հպատակութեան վերաբերեալ օրէններն: Հասարակականը կ'ստորաբաժանի բուն հասարակական, սոցիալադրական կամ քաղաքավարական եւ վարչական օրինաց:

Վարչականը հասարակականին այն մասն է որ կառավարութեան եւ հպատակաց միջեւ եղած յարաբերութիւնները կը կարգադրէ: Նա հասարակականին դրած սկզբանց գործադրութիւնն է: Ապահովել հանրային գործոց կիրառութիւնն ու տրոց բաշխումը, պաշտպանել բնակիչ հասարակութիւնները, հանրութեան կրօնական կամ բարեգործական հաստատութիւնները, ոստիկանական եւ զգուշական միջոցներ ի գործ դնել, հանրական օգուտներն հոգակել, հսկել վաճառականական գործառնութեանց վերայ, ծախքերն համեմատել եւ ճշգրտել, վարչական գործոց եւ օրինաւորապէս որոշեալ տնօրինութեանց մասին ծագած վէճերն ու կռիւները դատել, ասոնք են ահա վարչական իրաւանց նորոգ գլխաւոր իշխանութիւնը:

Սահմանադրական օրէնքն իւր ընդարձակ նշանակութեամբն՝ կրնայ սահմանուիլ այսպէս . քաղաքավարական ընկերութեան մը հիմնական սկզբանց բովանդակութիւնը : Հիմնական սկզբունքն իւրաքանչիւր իշխանութեանց պաշտօններու սահմաններն ինչպէս եւ քաղաքացւոց երաշխաւորեալ անհատական իրաւունքներն կ'որոշեն . իսկ այս սկզբանց գործադրութիւնը մի տարբեր մաս կը կազմէ : Ուրիշ բաւերով, Սահմանադրականը կը պարունակէ այն սկզբունքը զորս օրէնք կը գործադրեն կամ՝ կը հաստատեն : Ըստ Պէնժամէն Գօնսթանդի, ընկերութեանց երջանկութիւնն ու անհատից ապահովութիւնը մի քանի սկզբանց վերայ կը հանգչին, այս սկզբունք են արդար եւ ճշմարիտ ամեն կլիմայից եւ ամեն ընդարձակ երկիրներու մէջ . նոքա չեն կրնար երբեք մոռնուիլ, ինչ որ լինի երկրի մ'ընդարձակութիւնը, իւր բարքերն, իւր հաւատոյ դաւանութիւնքն եւ իւր սովորութիւններ : Քսան խորճիթներէ բաղկացեալ մի գիւղակի մէջ նոյն եւ քսան միլիօն մարդոցմէ բաղկացեալ մի աղգի մէջ, սա մի անհերքելի ճշմարտութիւն է թէ ամեն ոք պարտաւոր է չ'ենթարկիլ առանց դատաստանի եւ ըստ հաճոյս սահմանեալ պառժոց այլ դատուիլ ըստ հաստատեալ օրինաց, եւ ոչ իսկ անմեղ եւ խաղաղ կերպով իւր ֆիզիզական, բարոյական, մտացական եւ արհեստական կարողութիւնները մշակելէ եւ դորձածելէ արդիւրիւ . ահա մի սահմանադրութեան երաշխաւորած սկզբունքն, հետեւաբար այս սկզբունքէն բղխեալ ամեն ինչ սահմանադրական է :

Իրաւ է թէ սահմանադրականը ոչ-սահմանադրականէն որոշելու մէջ կը չիօթի մարդ . դիտութիւնն իսկ սահմանադրական եւ միւս օրինաց սահմանները բացայայտապէս չէ դժած . մատենագիրներ եւ օրէնսդէտներ սահմանադրական իրաւունքը հասարակական ին հետ կը չիօթեն :

Սահմանադրական իրաւունք բառն եւ իւր առարկայն վերջին դարերուն մէջ հնարուած են . թէ եւ ընկերութեան կազմակերպութեան համար գործածուած սահմանադրութիւն բառն արդէն հինաւուրց լինի, բայց հռովմայեցի օրէնագիտաց երկասիրութեանց մէջ սահմանադրական իրաւունքն հասարակական եւ անհատական իրաւունքէն որոշուած չէ եր-

բեք. անշուշտ նա հասարակականին մէջ ամփոփուած էր եւ սրբազան իրաց, կրօնքի կամ պաշտամանց ինչպէս եւ քահանայից եւ դատաւորաց ընտրութեան վերաբերեալ խնդրոց մէջ կը կայանար:

Սակայն քաղաքադիտութեան յառաջադիմութիւնքը ու նորա օրէնսգիտութեան հետ ունեցած յարաբերութիւնքը բաժանեցին սահմանադրականը միւս իրաւունքներէն:

Սահմանադրականը կրնայ եւ պարտի ուրեմն բաժանիլ օրէնսգիտութեան միւս մասերէն եւ մասնաւորապէս հասարակական իրաւունքէն, սա խմտտով թէ ամեն սահմանադրական ինչ է նաեւ հասարակական, բայց ամեն հասարակական ինչ չէ նաեւ սահմանադրական: Ուրիշ բառերով. սահմանադրականը հասարակականին հիմն է, կամ աւելի մեղմ խմտտով՝ սահմանադրականը մի ժողովուրդի օրինաց այն մասն է որ իւր կառավարութեան ձեւն եւ պետական իշխանութեանց ընդարձակութեան սահմանները կը կարգաւորէ. նա մի գլխաւոր ճիւղ է միայն հասարակական իրաւունքին, որ իշխանութեանց սահմաններն գծելէ զատ՝ կառավարողաց եւ կառավարելոց փոխադարձ յարաբերութիւններն եւս կը կարգադրէ: Այս է ահա սահմանադրական իրաւանց սահմանը, որ ոչ միայն հասարակական իրաւանց միւս մասերէն այլ եւ իւր ընդունելութեան, պայմանաց եւ ջնջման վերաբերեալ կանոններէն իսկ բնութեամբ կը տարբերի:

Ծովային օրէնքն այն օրէնքն է որ կը վարէ նաւարկութիւնը, ծովային վաճառականութիւնն ու ծովային պատերազմաց պարագաները. նա կը վերաբերի հասարակական իրաւանց՝ երբ ալգին չափն ունի իրեն անմիջական առարկայ, ազգաց իրաւանց՝ երբ երկու կամ բազում ազգաց միջեւ եղած ծովային յարաբերութիւնները կը կարգադրէ եւ անհասկանալի իրաւանց՝ երբ մասնաւորաց շահուց վերայ վճիռ կ'արձակէ:

Ե

2⁰. Օրէնսգիտութեան պատմութեան ուսումն անուշիկ յանկուցիչ եւ օգտաւէտ է քան զայլ ուսումնս. նա խմտտասէրին, պատմաբանին եւ իրաւագէտին համար մի մատ-

եան է խմստագեղ վարդապետութեանց: Խմստասէրն, մտախոհն, օրէնսգիտութեան յարատեւ զարգացման մէջ կրնայ ուսումնասիրել անհատից բարոյական կեանքին ամեն պայմանները: Օրէնսգիտութեան պատմութիւնը նորա առանձնական մասծութեանց արդիւնքը կը հաստատէ կամ կ'ուղղէ եւ զանազան յայանութեան ներքեւ կը ցուցնէ իրեն ինչ որ մշտնջենական է եւ ինչ որ փոփոխական ի մարդ. նա կը յայտնէ պատմաբանին քաղաքագիտական օրինաց զաղտնիքն եւ սոցա զսրծնական արժէքն մատնանիշ կ'առնէ, բայց նորա գիտութիւնն մանաւանդ ճշմարիտ օրէնսգէտին համար անհրաժեշտ է, որովհետեւ սա կարենայ ժամանակին քաղաքային օրինաց բուն ոգւոյն եւ խմստին թափանցել եւ սոցա իրական զօրութեան վերահասու լինել, ըստ որում ներկայն՝ բարոյական կամ բնկերական ամենաջերմ յեղափոխութիւններէն վերջն իսկ՝ միշտ կցեալ է անցեալին հետ զօրաւորագոյն կապերով, զորս խզելն վերածել է զներկայն մի առեղծուածի. մի օրէնսգիտութեան վիճակն՝ առանց իւր անցեալին կապակցութեան՝ մի ցնորք է. սերունդներ միմեանց յաջորդելով՝ կը խառնակոյն, կը չաղախին եւ կը շփոթին իրարու հետ. հետեւաբար եթէ մի օրէնսգէտ խնամօք չը պահպանէ այն բնական յարաբերութիւնը որը առաւել կամ նուազ կը կապեն զներկայն անցեալին, իւր օրէններ անընտել կը լինին երկրին բնական հանգամանաց հետ:

Այսպէս օրէնսգիտութեան յառաջադէմ զարգացման ուսումն ունի իւր հիմն, իւր սէտք նոյն իսկ մարդուս կազմաւորութեան եւ ներքին բնութեանը մէջ: Եթէ զնոնք օրինաց ամեն մատեան, կանոնադիր, դատական վճռագրոց հաւաքածոյք եւայլն, պիտի տեսնեմք ամենուրեք օրէնքն երկու տարեբաց բաժանեալ, մին մասնաւոր եւ անհատական եւ միւսն ընդհանուր եւ մարդկութեան հաւասար բնութեան վերայ հիմնեալ. փիլիսոփայութեան եւ պատմութեան ուսումներն ճանչցած են այս տարրեր, փիլիսոփայութիւն ցուցնելով անհատական մարդը եւ պատմութիւնը՝ բոլոր ժամանակաց մարդը:

2

Բոլոր օրէնսգիտութեանց մանրամասն եւ կատարեալ ու-

սուսմը գեր ի վերոյ է քան զտիեզերական պատմութիւն, զինա մարդկութեան ուսումն է. ընդ այս անձազ է աստանօր մտնել մանրամասնութեանց: Հին ազգաց օրինաց ուսումն կրնայ ճշմարիտ օգտակարութիւն մ'ընծայել արդէ իրաւագիտութեան միակ այն մասանց որք ընդհանուր առարկայ մը ունին:

Արեւելքի նախնի ժողովրդաց օրինաց պատմութիւնը հետաքրքրական է մանաւանդ Թունաստանի եւ Հռովմի օրինաց հետ ըստ մեծի մասին ունեցած ընդդիմակցութեամբք: Արեւելեան օրէնսդրութեանց նկարագիրն եղած է ոչ միայն լինել կրօնական (ամեն օրէնսդրութիւնը կրօնական էին ի սկզբան) այլ եւ ունենալ յաւէտ միեւնոյն վիճակ հակառակ ժամանակին սրբնթաց բնութեան եւ պարագայից անդու փոփոխման: Անդ բարոյականն, օրէնքն ու կրօնքը մշտնջենապէս խառնակցեալ են միմեանց եւ տարբեր երեւոյթից ներքեւ միեւնոյն բանն են: Յաստի կը ցոյտի արեւելեան իրաւագիտութեան անփոփոխելիութիւնն, որ չունի պատմութիւն, այսինքն յառաջդիմական եւ կանոնաւոր զարգացումն: Ինչ օրէնսդրութիւն որ ուսումնասիրեմք անդ, պիտի գտնեմք հետեւեալ նկարագրերն. վեհապետաց բացարձակ իշխանութիւն, աստուածալաւորութիւն յօրէնս, ընտանեկան եւ պետական տրոց չափազանցութիւն, անհատական իրաւանց եւ երաշխաւորութեանց կառարեալ բացակայութիւն, հաւասարութիւն ու նոյն իսկ ազատութիւն կիսովին արտքսեալ յօրինաց:

(Շարունակելի)

ՊՕՂՈՍ Գ. ՔԵՐԵՍԷՃԵԱՆ

ՋԱՏԿՈՒԱՆ ԳԵՂՈՒՂԻՆԵՐԸ

Ինչո՞ւ կերբաս պատէ, լեռ, հովիտ
Ի գով հովոցս Փլորային,
Եւ կամ իջնես մէջ պարսիգին
Ծաղկոց գարունը սեռնելու:

Զատկի առտուն սուրբ պղինձը
 երբ կ'ընդայ կռանին տակ
 Դէպ ի տանարն առաջնորդող
 Պողոտայէն անցիր զամ մի :
 Կանցնին ահա գեղուհիներ ,
 Մէն մի զարուն են ամենքն ալ ,
 Եւ կամ մէն մի զարնան ծաղիկ ,
 Բուրով զունով զարմանազան :
 Զատիկն ամենքն ալ պանուներ ,
 Ծլեցուցեր , ծաղկեցուցեր
 Ու ամենքն ալ քան զծաղկունս՝
 խառնուիկ են ու խորնուիկ :

Նոցա սիրուն դիմաց վրայ
 ձերմակ , կապոյտ , զորո ու կարմիր
 Թխշեր փուր փուր կը փրփրան ,
 Թարմ պահելու այսից վարդը :
 Մին մետաքսով , միւսն բնիկով
 Սա սնդուսով , դա քաւիքով
 Գոյն գոյն , ձեւ ձեւ հագուած , շփուած
 Նազին զնան ոտն ի մասներ :
 Իրենց ձորձին մէն մի *փօփփ*՝
 Մէն մի ծալփին մէջ կը փայլի
 Նուրբ հաւակն ու հարսարն արուեստ ,
 Իսկ սեքետերն ալ աւելի :
 Ինչ նազիկ ալ քալուածք ունին ,
 Մէն մի քայլին այնքան դողան
 Որ մի գուցէ սիրտ մը հզմեն
 Իրենց փափուկ ոտներուն տակ :
 Աչքերը վար՝ իսկ սիրտը վեր
 Լոկի մ'անցաւ երբ Նէ փոփէր ,
 Տարիս քէ քէ Էր չ'հայեցաւ ,
 Ու անբարբառ անցաւ զնայ :
 Ո՛չ , բարեկամ , ո՛չ , Նէ տեսաւ
 Զքէզ ու ի քէզ , ահ , ամեն ինչ .
 Ու խօսեցաւ քէզ ամեն բան ,
 — Երեքսուցումդ քէզ չ'յայտնեց :

Գեղեցիկն ինձ լեզուն , մի՛սք է ,
Գեղեցիկ մը լուսնինն ինձ
Ինքնին աննառն քնարեգում մ'է ,
Պերն խօսութիւնն նոյն իսկ ինքն է ,
Նէ չէ , դուն ես , կոյրն ալ , համբն ալ .
Գեղունին մի գողունի է .

Մի՛սքդ ալ , սիրքդ ալ , լեզունդ , քեզ ալ
Գողցան , արան , դեռ չ'գիտես :
Այո՛ , կանցնի Նէ լուռ , սակայն
Հարցուր արտիդ , քէ սիրքդ ունի
Լար , ան , լեզու և՛ ականջ ,
Ինչէր չ'երգէ , տեսնէ , խօսի
ու լսէ . . .

Ձեն նայիր շատ . գիտես ինչո՞ւ .
Որ մի գուցէ իրենց աչիւն
Թափած կրակով հրդեհեն քեզ .
Թէ մէկ նային , հազար վառեն :
Տես սա աղւորն կապուտաչուի
Դէմքը խարտառ , հերքը դեղձան ,
Ոսկի նշույլ մ'է նայուածքը
Յերկնից յաչտդ դեռ նոր կարած :
Տես , դա չ'նաղն կախաւի պէս
Զիարդ նախշուն ու քրքուն
Քալէ յուշիկ , հոգն փռուոյն
Զ'դպչիր քէ փռին ոտին :

Թէ դէպքն զքեզ անցնել տայ
Այդ գեղունեաց հային մէջէն ,
Պահ մ'իմեցիմեդ կարծես գտնել
Արաքիոյ խնկեմեաց տակ :
Իսկ քէ պատենն ընէ զքեզ
Դոցա միոյն հետ խօսակից՝
Կարծես իսկոյն ունենալ քեզ
Նոր հրեշտակ մ'ընկերակից :
Իսկ քէ բախտ քեզ տայ ձեռք միոյն ,
Դոգ ան լոկ բազ պակսի նակսիդ
Առ ի լինել տեղերին

Արքայն կարող ու անկաւոս :

* * *

Սակայն որչափ շուտեց մարդ
Իւր խունկ , աղօթքն ու պատարագ
Այս յոյժ սիրուն ցեղի բազմոյն ,
Այնքան դրուժան պատրանք գտաւ :
Քանի՜ ւրտեր արիւնեցան ,
Քանի՜ հոգիք խոցոտեցան :
Քանի՜ կեանքներ անկան սապաս ,
Դոցա դիւքոս , քունոս նեւէն :
Դոքա քանի՜ բուրասաններ
Դարձուցած են փշասաններ ,
Թէեւ շատ մը փշասան ալ
Լինի դոքոք մի բուրասան :
Ո՛հ , վարդեր են գեղեցիկներ ,
Առանց փուռի չեն սեղծուիր .
Մեղուններ են , առանց խալթի
Չեն տար իրենց մեղրն անոյշ մեզ :
Գեղեցիկն , ճի , բարեկամ ,
Կեանքի լեցուն այն բաժակն է
Ջոր կ'պարպես , սակայն յաճախ
Բուժելու տեղ կ'դեղէ՛ք քեզ :

Այս , յաճախ գեղեցիկը
Այն դիցունին կամ *հիւրին* է
Որ աչիւն մէջ եղեմն ունի
Իսկ ւրտին մէջ գեհեմն :
Գեղեցիկը դրախտ մի է
Ունի փուռ , վարդ , իժ ու սերոք .
Երանի այնմ , որ ց'յագուրդ
Գիտցաւ վայել անխնայ , անխնայ :

ԱՍՕՂԻԿ

ՀԱՐՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ ԻՆՁԲ

(Շարունակութիւն Դ. քիւեկն)

Թէ մեր պէտքերն բազմազան են :

Վայրկեան մը խորհելէ յետոյ կը տեսնեմք թէ՛ ընդհանրապէս մէն մի հարստութիւններէ փոքր մի մաս եւ եթէ կը փափաքեմք եւ աւելի նախամեծար կ'ընտրեմք մաս մի մէկ տեսակէ, մաս մ'ալ ուրիշ տեսակէ ունենալ :

Ոչ ոք զիւր ճաշը կ'ուզէ բազկացնել լոկ գետնախնձորէ, հացէ կամ մսէ, այլ ընդհակառակն մարդս նախամեծար կը համարի ուտել միս, հաց, գետնախնձոր, թերեւս յաւելուլ քիչ մ'ալ գաթեջուր եւ անուշեղէն մը : Նոյնպէս ալ ոչ ոք չաշխատիր բազում նոյնատեսակ հանդերձներ ունենալ, սակայն բնական է փափաքիլ մի քանի ձեռք հագուստ, որոնցմէ սմանք լինին հաստ, այլք բարակ, մի քանիսն երեկոյեան, ուրիշներ ճամբորդութեան համար :

Մի եւ նոյն հեղինակութեամբ լի գրատուն մը տարօրինակ կը լինի : Ընդհանրապէս մի եւ նոյն գիրքն երկու օրինակ պահելն անօգուտ է : Նկարահաւաքիչ մը չաշխատիր մի եւ նոյն գործէն բազում նման ընդօրինակութիւններ ունենալ : Այս եւ ուրիշ շատ պարագայից մէջ մեր պէտքերն 'ի բազմազանութիւն կը ձկտին, առանձինն ամեն պէտք շուտով կը յազենայ, եւ խելոյն մի այլ ծնունդ կ'առնու : Սէնեոս գայս օրէնք, օրէնք պիտոյից զանազանութեան կը կոչէ, որ բոլոր տնտեսագիտութեան ամենակարեւորն է :

Դիւրին է տեսնել այսպէս թէ՛ մեր պէտքերն բնական կարգով մի իրարու կը յաջորդեն : Սնունդը կարեւոր է մեզ, բայց եթէ ուրիշ բան չը կարենամք գտնել, չոր հաց ուտելով կը գոհանամք . յայնժամ կը ծագի 'ի մեզ մնի, բանջարեղինաց, սրտղոց եւ ուրիշ համադամոց պէտքն : Հագուստը ընդհանրապէս սննդեան չափ կարեւոր չեն, սակայն երբ մարդս բաւական ուտելիք ունենայ, կ'սկսի լաւ հագուելոյ խորհիլ, յետոյ կը գայ տան մը փափաքը՝ բնակելոյ համար : Պարզ մի խորժիթ անշուշտ ոչնչէ լաւ է, բայց մարդ որքան աւելի հարուստ է, այնքան աւելի մեծ բնակարանի կը բաղ-

ձայ: Երբ զայն ունենայ, կ'ուզէ կարասեօք, գլրքերով, նկարներով, երոթշտական դործեօք եւ այլ եւ այլ զարդարանքով պճնել զայն:

Կարեմք այսպէս ուրեմն թէ եւ տունց մեծ ճշտութեան հաստատել սկիտոյից յաջորդութեան մի օրէնք, գրեթէ սա կարդաւ, օդ, սնունդ, հագուստ, բնակարան, դպրութիւն, զարդի եւ զբօսանաց աստղեայք, եւլն:

Յոյժ կարեւոր է դիտել թէ ոչ վախճան եւ ոչ սահման կայ այն այլ եւ այլ իրաց, որոց հարուստ մարդ մը կը վա՛փաքի տիրանալ: Պատշաճ մի տուն ունեցողն, ուրիշ մ'ալ ունենալ կը ցանկայ. նա կը կամի որ զիւր ձմեռանոցն ու ամառանոցը տարբեր լինին: Կան այնպիսի դուքսեր եւ մեծատուններ, որք չորս հինգ եւ ասուել իսկ բնակարաններ ունին: Վերայիշեալ դիտողութիւններէն կը հետեւցնեմ թէ քաղաքակրթեալ ազգաց մէջ, կարելի չէ որ այնքան շատ հարստութիւն գտնուի, որ ժողովուրդն այլ եւս չը բաղձայ աւելին ունենալ: Որչափ բազմաթիւ ալ լինին մեր հայթայթած իրերն, տակաւին շատ բաներ կան զորս կը փափաքեմք ստանալ:

Երբ մարդս լաւ կը սնանի, կ'սկսի լաւ հագուելոյ ցանկալ, երբ լաւ հագուել չէնք շնորհք տուններ, կարասիներ, արուեստագիտական իրեր ունենալ կը բաղձայ: Եթէ պատահի որ օր մը հարստութիւնն չափազանց դոհունակութեան մը հասնի, այս միայն մէկ ճիւղի մէջ կարէ լինել եւ ոչ երբեք ամեն ճիւղերու մէջ միանգամայն: Երկրագործք կը սնանկանային եթէ հնձէին այնքան շատ ցորեան, որ ամբողջն սպառել անկարելի լինէր: Յայնժամ անոր փոխարէն պէտք էր մսի, կաթնեղինաց արտադրութիւնը բազմապատկել: Չը վախցուիր ուրեմն բնաւ որ մեքենայք կամ այլք կատարելագործմունք դիզեն այնքան արդիւնք որ գործաւորք անգործման, դէթ երկար առեն: Սակայն կրնայ պատահիլ որ՝ գործաւորք չը կարենալով այս ինչ արուեստին մէջ գործ գտնել՝ ստիպուին մի ուրիշ արուեստ սովորիլ:

Թէ երբ իրերն օգտակար են:

Ուրեմն գլխաւոր խնդիրն է քննել թէ երբ իրերն օգտակար են եւ թէ երբ անօգուտ: Այս ալ ամբողջապէս կախում

ունի սա իրողութենէն՝ թէ մենք անոնց պէտք ունիմք թէ ոչ: Զմեզ չըջապատող իրաց մեծագոյն մասն, զօր օրինակ օդ, ջուր, անձրեւ, քար, հող եւն. հարստութիւններ չ'են, վասնզի դոքա մեզ չ'են պակսիր, կամ գէթ անոնցմէ այնքան քիչ բան պէտք է մեզ, որ կարեմք չուտալ ստանալ այն քանակութիւնն որ մեզ պիտանի է: Քննեմք խնամօք թէ կարելի՞ է արդեօք ամեն պարագայի մէջ զջուրն օգտակար կոչել, կամ թէ ինչ իմաստով կարեմք զայն այսպէս անուանել:

Շատ անգամ լսած եմք որ կան ասողներ՝ թէ ջուրն աշխարհիս օգտակարագոյն իրն է — եւ այսպէս ալ է — իւր տեղին ու ժամանակին: Բայց երբ ջուրն, յոյժ առատ, յորդեւելով սղոյէ զձեր մասնաններն, կամ ձեր պատերէն մլուկելով ձեզ յօգացաւեր պատճառէ՝ անշուշտ այս պարագայիս մէջ փաստակար կը նկատուի եւ ոչ օգտակար: Եթէ մի մարդ որ լաւ եւ ջինջ մի ջրոյ պէտքն կ'զգայ, հոր մը փորէ եւ դռնէ այդ, այն տունն այս ջուրն օգտակար է: Սակայն եթէ բովք մը բանալու ատեն ջուրն անդ դաճալիժի, ու արգելու որ դործաւորք հասնին հանքածուխի խաւին, յայտնի կ'երեւի թէ այս պարագայիս մէջ ջուրն փոխանակ օգտակարութեան լոկ փաստակար է միայն:

Ինչ ինչ երկրաց մէջ խիստ անկանոն կերպիւ կ'անձրեւէ, բոլորովին անորոշ եղանակաց մէջ: յԱւստրալիա երաշտութիւնք մէկ կամ երկու երբեմն ալ երեք տարիներ կը տեսնեն, եւ երկրին խորերը մերթ Գետք բոլորովին կը ցամքին: Յայնժամ տմենագարչահոտ լճերն խկ յարգ կ'ստանան՝ իբրեւ միջոց ոչխարաց հօտերն կենդանի պահելոյ: Եղած են ատեններ որ հարաւային Nouvelle-Galleի մէջ ջուրին դոյլն մինչեւ 5 շիլին վաճառուի: Երբ չորութիւնք վերջանան, Գետք կը յորդին, խորտակելով թումբերն եւ կամուրջները, կործանելով տուները, հեղձամահ առնելով զմարդիկ եւ զանասունս:

Ակներեւ է ուրեմն թէ չ'է կարելի ջուրն ամեն պարագայի մէջ օգտակար կոչել, ստէպ այնքան փաստակար է որ կը կործանէ մարդկանց հարստութիւնքը եւ զիրենք խկ կը հեղձուցանէ: Ուրեմն ջուրը օգտակար է այն տեղերն եւ այն պարագայից մէջ ուր նորա պէտքն կ'զգտմք, եւ այն քանակութեամբ որուն կը կարօտիմք: Դիւրին է այժմ տեսնել թէ ինչու համար իրերն հարստութիւն մը լինելոյ համար պարսին սահմանաւոր քանակութեամբ լինել, երբեք անսահման քա-

նակութեամբ իրի մը պէտք չ'ունիմք: Մարդ մը օրը որոշեալ քանակութենէ մը աւելի՝ ոչ կարէ ջուր խմել եւ ոչ ալ սը-
նունդ առնուլ: Ուրեմն այսպէս կը հասկցուի թէ ինչ պատ-
ճառաւ հարաւային Ամերիկոյ մէջ ուր բազմաթիւ հօտեր կան
լաւադոյն եզն, իբր մի հարստութիւն չը համարուիր: Պատ-
ճառն այն է որ՝ անդ նոքա այնչափ շատ են որ, ամենքն
ուտելու համար բաւական մարդ չը գտնուիր. բայց Ամե-
րիկոյ եզն Անկլիոյ եզան չափ սննդաւոր է. սակայն սորա
չափ արժէք չունի, զի անդ բազում եզեր կան աւելորդ այ-
սինքն՝ որոց մարդիկ պէտք չունին:

Թէ ինչ պարտի լինել մեր նպատակը:

Կարեմք այժմ որոշ կերպով տեսնել թէ ինչ պիտի ուսու-
ցանէ մեզ տնտեսագիտութիւնն: Այն է ընուր մեր այլեւայլ
պէտքերն ըստ կարի լիովին: Ուստի նախ եւ առաջ հարկ է
քննել թէ մեզ ո՞ր իրերն պիտանի են: Բոլորովին անօգուտ
է հայկայիէլ այն իրերն որք մեր սեպականութիւնն լինելէ
յետոյ բանի մը չ'են ծառայեր, եւ մեր խնդրած իրին քանա-
կութիւնը պարտի մեր պիտոյիցն համեմատական լինել: Պէտք
չէ որ կահագործ մը յոյժ բազում սեղաններ եւ միայն մի
քանի աթոռներ չ'ինէ, այլ ընդ հակառակն մի քանի սեղաններ
եւ աւելի շատ աթոռներ: Այնպէս ալ հարստութեան մէն մի
տեսակն պէտք է մեզ մատուցուի, այն ատեն, երբ ամենէ
աւելի պէտք ունիմք, եւ ոչ մէկն պէտք չ'է որ չափազանց
քանակութեամբ մեզ մատակարարուի. այսինքն այնքան շատ
լինուի, որ լաւադոյն լինել իւր աշխատութիւնն գործածել
մի ուրիշ բան չ'ինելոյ:

Երկրորդ պարտիմք միշտ ջանալ կարելի եղածին չափ քիչ
աշխատութեամբ արտադրել. զի աշխատութիւնն է տաժա-
նելի. եւ մեք կը փափաքիմք որ կարելի եղածին չափ քիչ
աշխատութիւն ու յոգնութիւն կրեմք: Տնտեսագիտութիւնն
ուրեմն՝ ինչպէս որ լաւ հաստատած է Melbourne-ի դա-
սաւոուն, է գիտութիւնն ջանից լնոյ զպէսս: Նա կ'ուսու-
ցանէ մեզ դռնել կարճագոյն ճանապարհն հասնելոյ յայն՝
զոր կը փափաքիմք, եւ այն նպատակն որուն կը ձկտիմք ոչ
այլ ինչ է, բայց եթէ կարելի եղածին չափ քիչ աշխատու-
թեամբ, կարելի եղածին չափ շատ հարստութիւն ստանալ:

Թէ երբ պարտիմք սպառել ղհարստութիւնն:

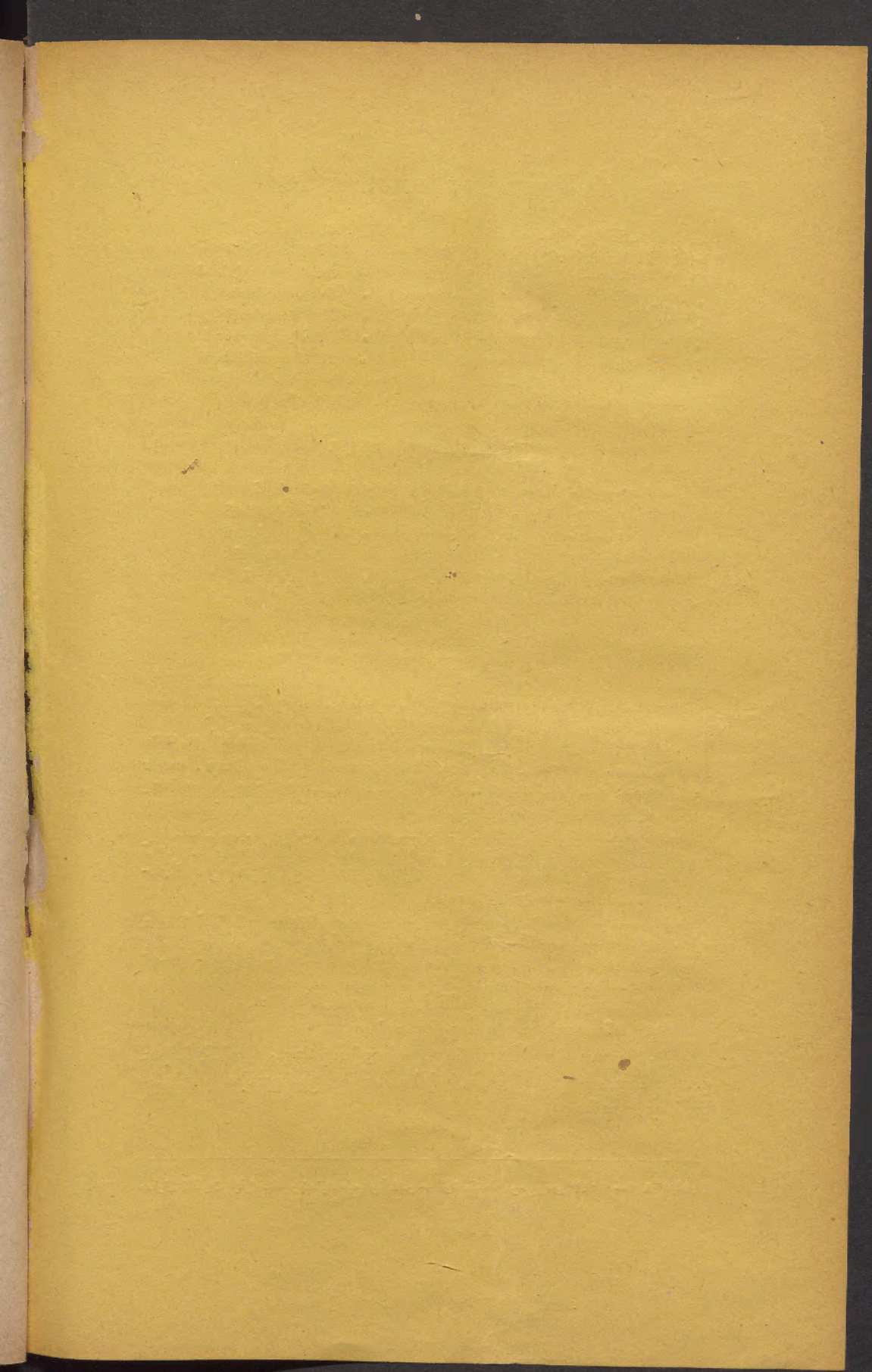
Հարստութիւն մը սպառելն նորա օգտակարութիւնն ջըն-
ջել է. զորօրինակ այրած հանքածուխ, կերուած հաց, խոր-
տակուած սափոր, մաշած մի դաշնակ: Իրք զլուրեանց օգտա-
կարութիւնքն տարբեր կերպերով կը կորուսանեն: Կարեն ա-
յսականիլ որպէս ծուկն եւ միան. — հնածեւ լինել որպէս կա-
ացի հանդերձներն. կամ պարզապէս հ ինն ալ որպէս օբա

ցոյց մը: Բնակարանք կը փլին, շտեմարանք կարեն այրիլ, նաւք ընկղմիլ: Վերոյիշեալ բոլոր պարագայից մէջ օգտակարութիւնն չնշուած է յամրաբար կամ արագապէս. եւ հարստութիւնք, ինչպէս կասեն, սպսուռած են: Յայտնի է՝ թէ իրերն պէտք է գործածել այն ատեն՝ երբ գործածութեան յարմար են, եթէ սակայն կ'ուզեմք օգտիլ ի նոցանէ:

Բացայայտ է ետեւ թէ մեր սեպհական ամեն իրերէն ըստ կարելոյն առաւելապէս պարտիմք օգտիլ: Եթէ նիւթ մը գործածուելով չը մաշուի՝ կամ չվատթարանայ, որպէս մի մատեան կամ նկար, յայնժամ՝ որքան աւելի զայն գործածեմք, այնքան աւելի կը լինի նորա օգտակարութիւնն: Այս տեսակ իրաց օգուտն կ'աւելնայ, եթէ ձեռնէ՝ ի ձեռն փոխանցուին, որպէս մատեանք ի մի ընթերցատան: Այս պարագայի մէջ տեղի կ'ունենայ ինչ որ բազմապատկութիւն օգտակարութեան կը կոչեմք: Հասարակաց դրատունք, թանգարանք, նկարաց սրահք, եւ համասեռ հաստատութիւնք՝ ամենքն սղ կը բազմապատկեն օգտակարութիւնքն, եւ այն ծախքերն զոր կը պատճառեն՝ ոչինչ կամ դոյզն ինչ են բաղդատմամբ իրենց մատուցած օգտակարութեան: Իսկ այն հարստութեանց մասին որք գործածուելով կը ջնջուին, ինչպէս սնունդը, յայտնի է թէ մի միակ անձ մը կարէ նոցա մէն մի մասը գործածել: Այս տեսակ օգտակարութիւններն ուրեմն պարտիմք ջանալ ստուել, նոցա մեղ ամենաօգտակար եղած միջոցին: Անպատի մէջ կորսուած մարդ մը, եթէ սնունդի փոքր քանակութիւն մը ունենայ, ու մէկ ժամէն զայն ամբողջովին ուտէ, անշուշտ մի յիմարութիւն տրած կը լինի, քանի որ յետոյ բազում օրեր անօթութենէ պիտի նեղուի: Նա պարտի խնայել զիւր սրտարը, եւ ուտել մի մասը՝ այն վայրկեանին, ուր կարէ իւր ուժերուն առաւելապէս նպաստել: Այսպէս նաեւ պէտք է որ մարդս վարուի իւր կենաց ամեն շահուցը հետ: Երբ գործերն յաջող լինին, պէտք չ'է որ աշխատաւորն մնսէ՝ զիւր բոլոր վաստակն, որովհետեւ պէտք պիտի ունենայ անոր, երբ աշխատութիւնն նուազի ու ինքր անգործ մնայ: Այսպէս ալ ինչ որ երկրասարդութեան մէջ մարդս գելլութեանց ու ոչնչութեանց կը վատնէ, կարէ շատ աւելի իրեն օգտակար լինել իւր ծերութեան միջոցին, յորժամ կարեւորն ու պարզ գիւրակեցութեան միջոցներն խիստ դժուարութեամբ կը հալթայթուին: Ամեն հարստութիւն ըստ ստուութեանց համար արտադրուած է, սակայն այն ատեն սպասելու է՝ երբ լաւագոյնս կը ստատախանէ իւր նպատակին: Այսինքն երբ օգտակարագոյնն է:

(Շարունակելի)

ՊԱՂՏԻԿ ՆԵՎՐՈՒՋ

ԱՇԽԱՏԱՌԻՐՈՂՔ ԵՐԿՐԱԳՈՒՆՏԻ

Գեր. Խոբէն Արեւայ. Լուսինեան	Մեծ. Յ. Թրեւսեան
Գեր. Հ. Ս. Տէրլիբեան	» Ն. Ներսէսեան
Մեծ. Աղեհանդր Գ. Փանոսեան	» Ռ. Յ. Պերպեհեան
» Ռ. Մերեմ-Գուլի	» Ռ. Ռայէնսոն
» Գ. Ասլանեան	» Ս. Յակոբեան
» Գ. Մարգարեան	» Տ. Փէսիմայեան
» Մ. Ձերագ	» Տ. Բարսեղեան

ԳՈՐԾԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆՔ

Փարիզ.	Մեծ.	Գաբրիէլ	Էմիլի	Էզնաբեան
Մանգլաթեր	»	Գ.	«	Մոյսովանեան
Վարնա.	»	Կորապէս	»	Յովսէփեան
Կարից.	»	Յակոբ	»	Համամեան
Մարտիկա	»	Յ. Ս.	»	Մարիկեան

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ք

Ներկագունսն կը հրահարակուլի ամիսն մի անգամ:

Տարեկան բաժանորդագիրն է Կ. Պոլսոյ համար երկու արծաթ մէնիս. գաւառաց համար յիսուն դանեկան արծաթ, օսար երկիրներու համար 12 Ֆրանք, բոլորսարուքեան ծախսն Էնկերութեան վրայ լինելով:

Բաժանորդագրութեան տեղին է Մեծ. Աւետիս Էմիլի Նորսամեանի գրասենեակն, Կ. Պոլիս, Կամուրջի գլուխը, Վալիսէ Սուլթան խան, թիւ 6:

Խմբագրութեան վերաբերեալ գրութիւնք ուղղելի են առ Հանդիսիս Տնօրէն Յ. Յ. Պարոնեան, Կ. Պոլիս Հավուզլու խան, միջին յարկ, թիւ 4:

Իւրաքանչիւր քերթի գինն է չորս դանեկան:

Կը վաճառուի հետեւեալ տեղերը՝

Կ. Պոլսոյ Հայ գրավանառաց խանութները. Պաննէ Բարու ջրավանառ Պողոս աղայի Բոլ եւ Կամուրջի գլուխ Օսմանեան գրասուրը: